

בדיקת חמץ: התיאטרון והסמל

ככל מאורע היסטורי וביוגרפי, גם יציאת מצרים, חווית הראשית של העם, היא מאורע חד-פעמי הנסוגה ללא הרף אל העבר. ככל חוויה היא עלולה להישכח, להימחק, לכלות עם הזמן. אנו עלולים לשכוח, קל וחומר צאצאינו שלא היו באותו מאורע. מכאן מצוות 'זכור': "זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאוּתָם מֵמִצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִּים" (שמות יג ג). כיצד זוכרים? התורה לימדה אותנו שאנו זוכרים על ידי מעשינו ופעולותינו. הלוח העברי הפך לבמת תיאטרון בו אנו בונים את זהותנו הקולקטיבית והאישית. אלא, שזה תיאטרון בו אנו לא צופים אלא שחקנים, המשתדלים לחיות מחדש את אותו המאורע על ידי טקסי הפסח. או אז יצליח המעשה החינוכי, "וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּןְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֶה וְאַתָּה תֹאמַר זֶה הוּא הַיּוֹם הַיּוֹצֵא אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות יג, יד).

המחבואות והחורים שבתודעה

אחת המצוות המרכזיות שבחג הפסח היא אכילת המצה והשבתת החמץ: "וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזִכְרוֹן - וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חֹג לְה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּתְקַּהּ. שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֶת פֶּיֶם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁפִּיתוּ שָׂאֵר מִבֵּיתֵיכֶם" (שמות יב, יד-טו). מכאן דיני בדיקת חמץ וביעורו: "מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו... ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים... שבדקין ומשביתין החמץ בלילה מתחלת ליל ארבעה עשר [לניסן] לאור הנר..." (הרמב"ם היד החזקה, הלכות חמץ ומצה ב א-ד)

בדיקת חמץ, היא אכן הראשונה ברצף מצוות הפסח. אנו חוזרים עליה מדי שנה, ולמרות זאת היא עלולה עדיין לעורר בנו תימהון. הרי עסקנו במלחמה נגד החמץ ובניקיון הבית ימים ולילות, למה חיפוש צנוע זה עתה, כשהכל או הרוב המוחלט, כבר צח, מצוחצח וכשר? ניתן לראות בבדיקת חמץ סיום סמלי למאמץ. למרות שהסתכלות זאת סבירה, מצוות זאת אומרת דרשני. אנו נוהגים בבדיקה כבמעין הצגה תיאטרלית, אותה אנו אפילו מביימים, תוך שאנו "משתילים" ממצאים חשודים. ההצגה מובנת אולי, אך למה היא נעשית דווקא לאור נר צנוע, כשניתן לבדוק לאור היום, או אולי לאור התאורה המלאכותית. למה ההדגשה הזאת על "המחבואות והחורים", ודווקא בלילה, הקרוי במשנה (פסחים א, א) באופן פרדוכסלי 'אור': "אֹר לְאֶרְבָּעָה עָשָׂר, בּוֹדְקִין אֶת הַחֻמֵּץ לְאֹר הַנֵּר".

הפליאות הללו באות ללמד אותנו כי מאחורי הפעולה הממשית של הבדיקה מסתתרת משמעות סמלית. האור, ובייחוד אור השמש, מייצג את יחסנו אל העולם החיצוני. אנו זקוקים לאור כדי למצוא את דרכינו, לחפש דברים, וחיפוש זה מבטא את העניין שיש לנו באיסוף

נכסים, ברכוש, בכבוד ובהישגיות. אנו מופנים החוצה, לאור השמש העוזר לנו להצליח בחיים, אך פעמים רבות הצלחה בחוץ פירושה כישלון בפנים. האור החיצוני עלול לסנוור אותנו. הוא אינו מאפשר לנו לראות את הדברים המצויים באפילה, את "המחבואות והחורים". לפנינו פרדוס מופלא, עלינו לכבות את האור החיצוני החזק ולהדליק נר, כדי לראות דברים מסוימים.

רק נר חלש יאפשר לנו לבדוק בחורים ובסדקים. חז"ל לימדו אותנו שהשאור שבעיסה, החמץ, הוא סמלו של היצר הרע, האגואיזם המתנפח והאגוצנטריות הטופחת, דהיינו רצונות ורגשות מעוותים, המסתתרים בחורים ובסדקים שאין אנו מודעים לקיומם. בדיקת חמץ מסמלת את המאמץ האנושי לבער את האינטרסים הזולים של האדם. זוהי משמעות דברי חז"ל על בדיקת החמץ (פסחים ז ע"ב): "תָּנָא דְּבִי רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל, לִילִי אֶרְבָּעָה עָשָׂר בּוֹדֵקִין אֶת הַחֶמֶץ לְאוֹר הַנֵּר, וְאֵף עַל פִּי שְׁאִין רְאִיָּה לְדָבָר, זָכָר לְדָבָר, שְׁנָאֵמָר, (שמות יב, יט) "שִׁבַּעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם". וְאוֹמָר, (בראשית מד, יב) "וַיִּחַפֵּשׂ, בְּגָדוֹל הַחֵל וּבִקְטָן כָּלָה, וַיִּמָּצֵא". וְאוֹמָר, (צפניה א, יב) "וְהָיָה בָּעֵת הַהִיא אֲחַפֵּשׂ אֶת יְרוּשָׁלַם בְּנֹרוֹת", וְאוֹמָר, (משלי כ, כז) "נֵר ה' נִשְׁמַת אֶדָם, חֹפֵשׂ כָּל חַדְרֵי בֶטֶן".

החמץ והפוליטיקה

זאת שרשרת מופלאה של פסוקים הבנויה על חיפוש ומציאה. היא מלמדת אותנו שהנר שבידנו מסמל את נר החופש, החפֵּשׁ, את המצפון האנושי, את נשמת ה' ה"חופשת", בודקת ומבקרת בחורים ובסדקים, את "כָּל חַדְרֵי בֶטֶן". הנר הוא השריד האידיאלי שבתוכנו. לאורו חייבים אנו לבדוק את התנהגותנו. אסור לחגוג את החרות ללא בדיקת חמץ. גאולת ירושלים של אחרית הימים חייבת גם היא להיבנות על ידי חיפוש מעין זה. עמים משתחררים כשהחמץ בתוכם, והם מתעוררים לבלהות של רודנות ודיכוי פנימי. על כך לומדים אנו מהפסוק בבראשית: "וַיִּחַפֵּשׂ, בְּגָדוֹל הַחֵל וּבִקְטָן כָּלָה, וַיִּמָּצֵא". שליחו של יוסף בודק באמתחות האחים והם לומדים שמהו בהנהלת החשבונות המוסרית אינו כשורה. את הסוד של תיאור זה למדתי מאברהם אורן תלמיד חכם, איש קיבוץ שדה אליהו שהפנה אותי אל דברי התלמוד (פסחים ב ע"א) העומד על הפסוק: "הַבֶּקֶר אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שֶׁלְּחוֹ הַמָּה וְחַמְרֵיהֶם" (בראשית מד, ג). לפנינו ממש יציאת מצרים, הנעשית לאור השמש (הַבֶּקֶר אוֹר)! אולם זאת יציאת מצרים אשלייתית. באמתחתם הייתה מונחת אשמתם האמיתית, אשמת מכירת יוסף. בבדיקת חמץ אנו רוצים לחפש את אשמתנו אנו' האישית והקולקטיבית.

עתה אנו מבינים את משמעות בדיקת חמץ לפני חג הפסח: "בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות". חופש, חרות אמיתית, חייבת לכלול גם חרות פנימית. אין אנו בני חורין אם אין אנו יכולים לשלוט על עצמנו: 'אל תקרי חרות אלא חרות'. אדם יכול להיות חופשי משרשראות

חיצוניות ולמרות הכל הוא אסור בכבלים פנימיים בלתי נראים אך נוקשים לא פחות, כבלים של פחד וכעס, טינה ותאוות בצע ורצח. אנו יכולים להיות עבדים לדעות הקדומות, לתאוות, לכעסים, לאינטרסים שלנו. בדיקת חמץ קוראת לאדם להשתחרר מהם, לחפש בנר ה' בחדרי בטנו.

סמלי החרות מובנים לכל העמים. לא כך בעור החמץ. ב"מגד ירחים" אוסף פתגמים על חדשי השנה, כתב הראי"ה קוק על ניסן: "יציאת ישראל ממצרים תשאר לעד האביב של כל העולם כולו". כאן קישר הראי"ה בין פסח - חג האביב לבין אביב העמים, המהפכות הלאומיות של 1848. מאז הביאו מהפכות אלו לאומנות ומלחמות עולם. וכך מתאר הראי"ה, במאמרו "אחדות ושניות" משנת 1906, את האדם המודרני ש"בידו האחת הוא אווז ובידו השנייה חנית ורובה לבתק את חברו, הבא גם הוא לנגדו מזוין לגזל את הפרוסה מידו". בדורות האחרונים היינו עדים במו עינינו איך עמים משתחררים מהדיכוי הקולוניאלי, כדי להשתעבד לרודנות, אכזרית לפעמים הרבה יותר, או להידרדר למלחמות אחים איומות בהן שחטו הם את עצמם. "הבוקר אור" מסמל את השחרור האשלייתי. המשנה מלמדת אותנו ש"אור לארבעה עשר, בודקין את החמץ לאור הנר". בליל ערב השחרור, עלינו להדליק את האור הפנימי כדי לבער את החמץ.